

Døden skal have en årsag – også for slægtsforskere

Af Aja Høy-Nielsen

Døden skal have en årsag, siger man. Det har den også. Og den altdominerende årsag er livet, der som bekendt har en samlet dødelighed på 100%.

Artiklens hovedsigte er historisk at se på dødsårsagerne, som de udspiller sig i spændet mellem livets INDGANG og UDGANG, primært som de præsenterer sig for slægtsforskere med næsen dybt nede i kirkebøgerne og andre arkivalier.

Min tilgang til emnet opstod i forbindelse med et bogprojekt med arbejdstitlen »Livet med tuberkulose« med udgangspunkt i Spangsbjerg Sanatorium. Alle statistikker viser, at der i året 1900 i Danmark døde 6.000 personer af tuberkulose, og blandt de 15-65-årige – dvs. folk i den arbejdsføre alder – skyldtes hver tredje dødsfald tuberkulose.

Dette førte til en interesse for, hvordan det så ud i Esbjerg Lægedistrikt i årene omkring år 1900. Fra Landsarkivet i Viborg fik jeg adgang til dødsattester fra ligsynsmænd og læger fra Esbjerg Lægedistrikts landsogte, dvs. Esbjerg Købstad var ikke medtaget. Attesterne fra årgang 1899 til 1914 blev gennemgået, og jeg fik noteret de dødes alder, køn og formodet dødsårsag. Af dette materiale blev udtaget 9 årgange med i alt 921 dødsattester.

Dødsårsagerne – historisk kontekst

Inden en nærmere omtale af dødsårsagerne

er det hensigtsmæssigt først at præsentere en ramme, der sætter dødsårsagerne og interessen herfor ind i en bredere historisk kontekst.

Ret tidligt – fra ca. 1670'erne – fik man nogenlunde hold på antallet af døde i Danmark, men først senere – i sammenhæng med udvikling af statistiske metoder og den lægevidenskabelige udvikling – begyndte man at få styr på dødsårsagerne. Disse blev i atten hundredetallet mere præcise og kunne efterhånden også vise dødsårsagerne i aldersgrupperinger. Med de oplysninger var der tilvejebragt et grundlag for at igangsætte forebyggende tiltag. For Staten var der store samfundsmæssige interesser på spil, fordi man herved kunne få et hjælpemiddel til at opbygge en stor og livskraftig befolkning. En af gevinsterne var, at man kunne etablere en nationalt forankret hær, og sikre tilstrækkelig arbejdskraft til den gryende industrialisering og derved fremme et øget skattegrundlag.

Det var i de år, man blev man opmærksom på de talrige dødsfald blandt spæde og børn, op til 25% i barnets første leveår, specielt i København. Sammenhold dette med 0,4% i dagens Danmark. Det er bl.a. i dette perspektiv, vi skal se oprettelsen af Jorde-moderskolen ved Fødselsstiftelsen i København i 1787. Det blev også her, at mødre, især de ugifte, anonymt kunne afle-

vere deres uønskede børn. Man håbede på den måde at kunne nedbringe antallet af dødfødte, der var ombragt af de ulykkelige mødre. I øvrigt herskede der i befolkningen en udtalt fatalisme vedr. spædbørnsdødeligheden. Den velanskrevne landfysikus på Fyn Høegh-Guldberg skrev herom i 1847:

»Landalmuen lader med en beklagelig ligegyldighed børns sygdomme råde sig selv«, og videre beretter Høegh-Guldberg, hvad han engang hørte en bonde sige: »at man måtte overlade til Vor Herre at gjøre et højst nødvendigt greb i den store børneflokk«.

Andre steder var spædbørnsdødeligheden endnu mere skræmmende. I 1840'erne vakte det på Island opmærksomhed, at den

var på 30%, og det anså myndighederne for unormalt høj i forhold til den nævnte danske på op mod 25%. Statsmagten og lægerne stillede sig i de kommende år det spørgsmål, om den »normale« dødelighed blandt spædbørn på 25% var naturlig. I sandhed et grundlæggende spørgsmål.

Man havde hidtil haft den indstilling – som det fremgår af dødsattesterne fra den gang – at man udmærket kunne dø af BARNDOM eller ALDERDOM, hvad der sandt at sige ikke oplyser noget om dødsårsagerne, men blot henviser til et livsafsnit.

Forstået på den måde var dødens indtræden så at sige upåvirkelig af mennesker, men den kunne – alt efter temperament – tilskrives Gud, skæbnen eller naturens gang.

Ligsynslovene

Med Ligsynsloven af 1829 for København, og for det øvrige land i 1832, blev døden på en måde synlig. Man stillede sig nu spørgsmålet: Hvem døde af hvad og i hvilken alder? Men i første omgang blev loven indført for at forhindre begravelse af skindøde – hvilket der havde været en række skrækelige eksempler på. Herefter kunne man kun blive begravet, såfremt der forelå en dødsattest/ligsynsattest underskrevet af en læge eller to ligsynsmænd. Et afgørende ryk kom i 1871, hvor Den store Ligsynslov blev vedtaget. Den virkede næsten uændret i de næste 100 år. (lægestuderende i slutningen af 1960'erne fik i faget retsmedicin stadig referencer til den!) Ved alle dødsfald skulle der foretages et formelt ligsyn og udstedes en dødsattest. I byerne og de større købstæder af læger, de øvrige steder af to ligsynsmænd. Ligsynsloven skelnede – og det gør

Fra Sørine Andersens billeder i Aastrup sognearkiv.

Form Nr 20.

Dødsattest, udstedt af Ligsynsmænd.

Fulde Navn: *Anne Caroline Andersen datt. Hemdatter*
 Alder (o: fyldte Aar; for Born under 1 Aar: Maaneder eller Uger). *83 Aar*

~~Ugift; gift; Enkemand; Enke:~~

Egen eller Forældres Stilling og Næringsvej: *Læge*

Bopæl: *Guldager* Sogn, *Hjerting* By:

Dødssted: *Hjørtung*

Dødsdag: 26 Feb. 1909

Formodet Dødsårsag: *Alkohol*

Svar paa Spørgsmaal med Hensyn til Dodstegnene:

- 1) Er der Liglugt til Stede? *ja*
- 2) Er der Dødsstivhed? *nei*
- 3) Ere Øjnene brustne? *ja*
- 4) Er der Ligpletter? *ja*
- 5) Er der grøn Farvning af Underlivet? *ja*
- 6) Er der Tegn paa videre fremskreden Forraadnelse?

Herting den 8 Feb: 1909

Underfølgende erklærer, at de selv have set sigtet af imke Anne Caroline Andersen, og fundet i hende af ~~afvisende~~ Tegn paa virkelig Død. Sted, nemlig, ligblest, ingen Dødsstødet, bristene Øine, ligblest, sans grænse Førelse af underlivet. Afvæde er vidt Tilstede af Højst V. Nielsen Enkjørg

M. C. Hansen

A. M. Nielsen

Ligsynsmand.

Ligsynsmand.

veind-oni.

Anm. Del bemærkes, at Altesten skal stille med en skriftlig Erklæring saalydende: Undertegnede erklære herved, at vi selv have synet Liget af N. N. og fundet sikre og utvivlsomme Tegn paa virkelig Død til Stede, nemlig

Dødsattest, udstedt af Ligsynsmænd.

Fulde Navn: *Jens Peter Christensen*

Alder (o: fyldte Aar; for Børn under 1 Aar: Maaneder eller Uger). *41*

Ugift; gift; Enkemand; Enke:

Egen eller Forældres Stilling og Næringsvej: *Handelsmand*

Bopæl: *Jensens Sogn* By;

Dødssted: *Jensens Sogn*

Dødsdag: *den 28. August*

Formodet Dødsårsag: *Alkohol*

Svar paa Spørgsmaal med Hensyn til Dødstegnene:

- 1) Er der Liglugt til Stede? *Ja*
- 2) Er der Dødsstivhed? *Ja*
- 3) Ere Øjnene brustne? *Ja*
- 4) Er der Ligpletter? *Ja*
- 5) Er der grøn Farvning af Underlivet? *Ja*
- 6) Er der Tegn paa videre fremskreden Forraadnelse? *Ja*

Jensens Sogn den *28. August* 1909

*Underskrevne erklære hermed at vi se! har
synet og get af de i Dødsattesten anførte
tegn paa den i Dødsattesten anførte
Dødsårsag.*

J. Christensen

Ligsynsmand.

J. Jørgensen

Ligsynsmand.

vend om.

Ann. Det bemærkes, at Attesten skal stulle med en skriftlig Erklæring saalydende: Underlegnede erklære herved, at vi selv have synet Liget af N. N. og fundet sikre og utvivlsomme Tegn paa virkelig Død til Stede, nemlig:

den stadig – skarpt mellem de to begreber:

1. Dødsmåden og
2. Dødsårsagerne

Hvad døds måden angår, falder den i to grupper:

Naturlig død: Er den største gruppe. Her kan lægen eller ligsynsmændene umiddelbart udskrive dødsattest, såfremt de sikre dødstegn er til stede.

Ikke naturlig død: Her var der – som det står i loven – »Formodning om, at dødsårsagen fortjener Justitsvæsenets opmærksomhed«.

Der kunne være tale om selvmord, mord eller mistanke herom; når lig flød ind på stranden, når personer eller fostre var dødfundne, eller når personer var omkomne ved uheldig hændelse, eller at det offentlige ønskede undersøgelse af et indtruffet dødsfald.

Ligsynet blev i disse situationer (ca. 10% af samtlige ligsyn) til et medico-legalt ligsyn, dvs. lægen og politimyndigheden var til stede; her afgjorde politiet – som det gælder den dag i dag – om der skulle foretages obduktion, dvs. videre undersøgelse af afdøde.

I kirkebogen fra Sneum Sogn år 1900 er jeg stødt på et medico-legalt ligsyn.

En 62-årig mand, Peder Christiansen, fattiglem, blev fundet død i Sneum Enge. Undervejs til Allerup døde han. Her blev der foretaget medico-legalt ligsyn af læge og politi. Obduktion kom ikke på tale, og afdøde blev begravet tre dage senere på Sneum Kirkegård.

Ligsynsmændene var udpeget af politimesteren efter indstilling af sognerådet. Det var ofte lærere, sognefogeder eller fattigforstan-

dere, som blev udpeget. Fra 1909 skulle der noteres på dødsattesten, hvilken læge den afdøde evt. havde været i behandling af. Kravet medførte at man skulle angive mere præcise dødsårsager. Ligsynsmændene måtte først udfylde attesten på tredjedagen for at sikre imod, at personen var skindød. De skulle også bevidne på attesten, at de selv havde synet liget og »fundet sikre og utvivlsomme tegn på virkelig død til stede, nemlig«: ... liglugt, dødsstivhed, brustne øjne, ligpletter, grøn farvning af underlivet og tegn på fremskreden forrådnelse. Det sidste var nu sjældent tilfældet. Ligsynsmændene blev med tiden stort set erstattet af læger, men så sent som i 1921 foretog ligsynsmændene i landdistrikterne 24% af ligsynene, mens de i 1930 kun udgjorde 11%, og det var i overvejende grad i Ringkøbing og Thisted amter.

Jordemødre havde også tilladelse til at udstede dødsattester i de tilfælde, hvor barnet var dødfødt. Betalingen for at få skrevet en dødsattest var 2 kr. til lægen. De to ligsynsmænd fik hver en krone.

Esbjerg Lægedistrikt

Esbjerg Lægedistrikt blev oprettet 10. maj 1889 ved udskillelse fra Varde Lægedistrikt og omfattede foruden Esbjerg Købstad også sognene Aarre, Faaborg, Grimstrup, Vester Nebel, Alslev, Hostrup, Vester Nykirke, Skads, Bryndum, Guldager, Jerne, Tjæreborg og Sneum.

Den 13. juli 1900 blev en del af sognene tilbageført til Varde Lægedistrikt, og Esbjerg Lægedistrikt bestod herefter af Esbjerg Købstad og sognene Vester Nykirke, Skads, Bryndum, Guldager, Jerne, Tjæreborg og Sneum.

Indkomne attester til Esbjerg Lægedistrikt fra sognene uden for Esbjerg Købstad.

	Ligsynsmænd	Læger
1899	139	10
1900	130	11
1903	49	3
1905	66	6
1906	70	10
1908	66	20
1909	73	16
1911	89	24
1914	56	24

Dødsattester fra jordemødre var ikke medtaget i pakken fra landsarkivet. Ifølge kirkebøgerne dækkende lægedistriktet udgør de dødfødte 1-4 børn pr. år. Attesterne fra Spangsbjerg Sanatorium er ikke medtaget her i optællingen.

Indberetningerne om dødsårsagerne og virkningen af den nye lov fra 1888 om »Foranstaltninger mod Udbredelse af smitsomme Sygdomme« betød, at distriktslægerne skulle indberette oplysninger om

smittede patienter og dødsårsager i deres distrikt til Sundhedskollegiet i København. Oplysningerne førte bl.a. til den store Epidemilov i 1892, der banede vejen for oprettelse af epidemisgehuse i alle landets amter. Samme år kom loven om Statsanerkendte Sygekasser, som gav medlemmerne ret til gratis lægehjælp og hospitalsophold samt en slags sygedagspenge. Trods medlemskab af en anerkendt sygekasse eller sygeforsikring var tuberkulosebehandling ikke medtaget. Årsagen var, at tuberkulose var en så udbredt sygdom med et så langstrakt forløb – ofte med mange måneders indlæggelse på sanatorier – at sygekasserne ved dækning ville gå konkurs. Tuberkulose var et privat anliggende indtil 1905, hvor tuberkuloselovene blev vedtaget. Det betød, at staten støttede oprettelse af tuberkulosehospitalet og sanatorier samt ydede tilskud til opholdsbetaling.

Fra distriktslæge Bruuns indberetninger ses nedenfor to skemaer om indberettede smitsomme sygdomme og antal døde.

Smitsomme sygdomme i Esbjerg Lægedistrikt, dvs. handelspladsen Esbjerg (senere købstaden Esbjerg) og landsognene

	1890	1892	1894	1896
Tyfoïd feber*	62	54	80	30
Difteri	39	101	236	468**
Skarlagensfeber	13	8	162	82
Mæslinger	171	49	86	7
Lungebetændelse	63	72	101	44
Diarre/tarmbetændelse	108	146	198	464
Bronchitis	257	335	529	

* Tyfoïd feber, febertilstand med diarre/tarmbetændelse (senere erkendt som en salmonella infektion).

** Difteriepidemi i Esbjerg. Bemærk fordoblingen af tilfælde fra 1894 til 1896, der genfindes i nedenstående tabel over døde 0-1-årige. Difteri var den store spædbørnsdræber.

Døde i Esbjerg Lægedistrikt, dvs. handelspladsen Esbjerg og landsognene. 1890-1896

	0-1 år	1-5 år	5-15	> 15 år	i alt
1890	38	20	5	27	90
1892	51	16	5	28	100
1894	49	20	18	39	129
1896	101	30	21	54	206

Ved gennemgang af dødsattesterne fra Esbjerg Lægedistrikt 1899-1914 blev årgangene 1899, 1900, 1903, 1905, 1906, 1908, 1909, 1911 og 1914 valgt ud og alder, køn og dødsårsag registreret, i alt 921 attester. Dødsårsagerne fra disse årgange danner grundlag for den diagnoseliste, der følger som bilag.

I skemaet på næste side er dødsårsagerne i årene 1900 og 1914 opstillet efter alder og dødsårsag.

Bemærkninger til dødsårsagerne

Alderdomssvaghed var meget længe en anerkendt dødsårsag, som udelukkende blev benyttet af ligsynsmænd. Efterhånden som flere lægeskrevne dødsattester kom til, steg arten og antallet af diagnoser. Det sam-

men forhold gør sig gældende hos spædbørnene.

Bronchitis og lungebetændelse var alvorlige sygdomme før antibiotikæraen.

Kramper optræder kun i opførelsens første år og benyttes som diagnose af ligsynsmændene. Lægeligt er kramper som regel ikke en egentlig dødsårsag, men snarere et ledsagesymptom kort før dødens indtræden.

Ubekendt og pludselig død ses ligeledes kun i de første årsopførelser.

Tuberkulose

Det spørgsmål, der var igangsættende for undersøgelsen af dødsattester fra Esbjerg Lægedistrikt, nemlig tuberkulosedødeligheden omkring år 1900, er søgt besvaret i tabellen, hvor antallet af døde og heraf andelen af tuberkulose som dødsårsag. Skemaet er kun dækkende for lægedistriktets landsogne.

Som det ses, svarer dødeligheden i aldersgruppen 15-65 år nogenlunde til landsgenemsnittets. Det bør ligeledes bemærkes, at det ikke har været muligt at få valide data fra Esbjerg Købstad.

Artiklen er en bearbejdet og forkortet udgave af mit foredrag den 12. november 2009 »Døden skal have en årsag«, arrangeret af SESF og Folkeuniversitet.

Døde	under 1 år	1-15 år	15-65 år	over 65 år	i alt
1899 heraf tb	34 / 2	14 / 5	42 / 17	59 / 4	149 / 36
1900 heraf tb	26 / -	22 / 11	39 / 16	57 / 4	144 / 31
1903 heraf tb	22 / 2	5 / 2	13 / 7	12 / -	52 / 9
1905 heraf tb	16 / -	12 / 3	22 / 7	22 / 1	72 / 11
1906 heraf tb	19 / -	8 / 2	14 / 6	37 / 1	78 / 8

1900 /1914 døde i Esbjerg lægedistrikt uden for Esbjerg Købstad

	<u>0-1 år</u>	<u>1-5 år</u>	<u>5-15 år</u>	<u>15-65 år</u>	<u>over 65</u>	<u>i alt</u>
Alderdomssvaghed					42 / 14	42/14
Tuberkulose		2/-	8/1	17/1 (Sp. 31)	4/1	31/34
Slagtilfælde/apopleksia				1/1	1/2	2/3
Vattersot/hjertelidelse	-/1		-/1	3/2	1/3	4/6
Kræft		1/-		6/1	1/5	8/7
Sukkersyge				-/1		-/1
Gigt/feber				2/1		2/1
Lårbensbrud				-/1		-/1
Bronchitis	-/4	-/1		-/1	2/3	2/9
Lungebetændelse	2/4	2/1	1/-	4/3	4/3	3/11
Tarmbetændelse	1/3	1/1	1/-	1/-	1/1	5/4
Hjernebetændelse		-/2	5/-	-/1	1/1	6/3
Blodsygdom			1/-			1/-
Børneudslet	-/1					-/1
Strubehoste/croup	-/1					-/1
Kighoste			-/1			-/1
Åndssvag	1/3					1/3
Rosen	-/1					-/1
Børnetæring	2/-					2/-
Kramper	3/2	1/-			1/-	5/2
Ufuldbåren	-/4					-/4
Ubekendt/pludselig død	10/2			1/-		11/2
Dødfødte	3/4	.				3/4
Selvmord				1/-	2/ 1	3/1
Myrdet			1/-			1/-
Ulykke	-			1/-	1/-	2/-
	21/30	7/5	17/3	38/43 (29*)	59/35	144/114
Døde udenfor sognet	1/-	4/2		6/2	4/8	15/12**

* Udenbys patienter på sanatoriet

**11 af 12 udensogns døde enten på Varde Sygehus, Sct. Joseph Hospital eller Esbjerg Kommunes Sygehus

Kilder:

LAN.

Esbjerg Lægedistrikt.

B. 195. Medicinalindberetninger 1887-1911, 1914.

B. 291. Esbjerg Lægedistrikt. Dødsattester 1899-1914.

Bøger:

Bonderup, Gerda, Jørgen Mikkelsen og Lisbeth Skjernov (red.). »af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed«. Haderslev 2005. (1), s. 167.

Bonderup, Gerda og Nils Rosdahl. Forebyggelse og Rådgivning. Embedslægerne i 225 år. 2007.

Jacobsen, Kurt og Klaus Larsen. Ve og velfærd. København 2007., s.174-186.

Løkke, Anne. Døden i barndommen. København 1998.

Panum, Peter. Illustreret Lægebog. Lægebog for sunde og syge. Kjøbenhavn 1895.

Diagnoseliste

Der er registreret 921 dødsårsager fra årene 1899 – 1914 i Esbjerg Lægedistrikt, heraf er 738 udfærdiget af ligsynsmænd. På den enkelte attest optræder kun én dødsårsag. Listen er arrangeret saledes, at nærtstående (evt.identiske) diagnoser er opført på samme linie med den/de danske diagnoser først, hvilket afspejler ligsynsmændenes betegnelser, mens de efterfølgende latinske principielt er anført af lægerne eller forfatteren.

Alderdom, alderdomssvaghed, senil, senium, marasmus (gr. afkræftelse).

Alkoholforgiftning, delirium tremens.

Barselsfeber.

Blodforgiftning.

Blodmangel, anæmi.

Brystbetændelse, brysthindebetændelse, lungehindebetændelse, pleuritis.

Børnetæring, børn der sygner hen og dør inden for de første levemåneder.

Chlorine, tarmbetændelse, diarré, gastroenteritis acuta.

Difteri, difteritis, diphtheria.

Dødfødt.

Engelsk syge, rachitis.

For tidlig født, ufuldbåren.

Gigtfeber, febris rheumatica.

Gulsot, icterus.

Halsbetændelse, angina tonsillar.

Hjernebetændelse, meningitis.

Hjertelidelse, hjertelammelse, blodprop i hjertet, vattersot, mb.Cordis.

Indvortes, inde i kroppen.

Influenza.

Kighoste, tussis convulsiva.

Kirtelsyge, scrophulose.

Kramper. Oftest et symptom kort før dødens indtræden.

Kraft, cancer.

Lungebetændelse, pneumonia.

Mæslinger, morbilli.

Nyresvigt, nyreforgiftning, uræmi.

Nervesvækkelse, nervøsitet, neurastheni.

Rygmarksbrok. Spina bifida.

Rørelse, sindsbevægelse.

Selv mord, suicidium.

Skarlagensfeber, scarlatina.

Skoldkopper, varicella.

Slagtilfælde, hjerneblødning, apopleksia.

Slim på lungerne, bronchitis.

Stivkrampe, tetanus.

Strubehoste, croup. Ofte dødsårsag hos patienter med difteri.

Sukkersyge, diabetes mellitus.

Tarmslyng, ileus.

Tuberkulose, brystsyge, lungesvindot, svindot, phthisis (gr. svinder hen), tæring, tuberkler.

Tyfoid feber, feber tilstand med diarre/tarmbetændelse (en salmonella infektion).

Andssvag, intelligenssvækkelse.

Årsag ukendt, mors sine causa, i dag benyttes causa ignota, hos spædbørn mortuus infantis.

Aja Høy-Nielsen, født 1944. Havnegade 69, 2. sal, 6700 Esbjerg. E-mail: ajahoy@hotmail.com
Sygeplejerske. Har skrevet en række lokalhistoriske artikler, biografier til Dansk Kvindebiografisk Leksikon samt bøgerne: Sygeplejersker i en provins. Dansk Sygeplejeråd 1999 og Emil Cold 1965-1953, læge i Esbjerg. Esbjerg Byhistoriske Arkiv 2005. Medforfatter til Jubilæumsbogen om Spangsbjerg Sanatorium/Hospital, Et hus i 100 år, 1908-2008. udg. 2008.

